

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך ל, תשלי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע מ

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

פסלו תשל"ט

מחזור ל, קונטרס ג (רצ"ג)

פללים סדורים ומושג הסדירות

ויישומם בהוראת העברית פלשון זרה

מאת

חיים רוזן

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית

ירושלים

בהתקנת הקונטרס לדפוס

סייעה

נורית רייך

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

מיצבו פנו משה ז"ל

בין הליקויים, שניתן להבחין בהם בעיסוקים המקובלים
בבלשנות המיושמת, ושהם תוצאה של התרפזות יתר של
עיסוקים אלו בטיפוס לשוני מסוים, אפשר למנות מידה של
הזנחה של ענייני הנטייה המורפולוגית¹.
אולם יש לשונות, והעברית בכללן, שיחסים נטייתיים
תופסים מקום פה מכובד במנגנון, שלא זו בלבד שמנויות הן עם
מה שקרוי "טיפוס נטייתי" של לשונות, אלא גם זאת, שהיעדר
תשומת לב מספקת לנקודת ראות זו במעשה ההוראה עשוי
להפריע להשגת מלוא השכלול הפדגוגי האפשרי.

נסקור תחילה בקצרה, מהם מנגנוני ההתבטאות העיקריים,
שבהם ובאופן הפעלתם יש שלשון אחת נבדלת מחברתה.
(א) המנגנון הפאראדיגמטי, שבאמצעותו בוחר
המתבטא בכל נקודה של שרשרת התבטאותו בפריט אחד מתוך
אמצעי ביטוי העומדים לרשותו באותה נקודה, בהתחשב

1. דברים אלה, שהושמעו בפתיחת הפנס השנתי של האגודה
הישראלית לבלשנות שימושית, תשל"ח, דנים בין השאר במהותה של
הבלשנות המיושמת ובמעמדה בקרב העיסוקים המדעיים הקשורים
בלשון. — אני נוקט כאן את הפועל ישם על גזורותיו מתוך המנהג של
אחרים ושלי זה שנים אחדות, אף על פי שאני ער לאי-התאמתו של
פועל זה לשורש ש-י-ם ולהתנהגות פועלי ע"י. אולם עד היום לא
הועלתה הצעה אחרת, ההולמת את המושג המכוון במונח זה וע"י להלן
בגוף המאמר.

באחרים המשתתפים באותו ביטוי. למנגנון זה ניתן, לפי הרגשתי, עיקר תשומת הלב בניתוח המעמת, המדריך את מיישם הפלשנות בהתמצאותו בסיטואציות העימות שבהוראת לשון זרה.

(ב) המנגנון הסינטאגמאטי, המתממש בדרכי שרשור הפריטים הנבחרים לרצף המבע. למנגנון זה מוקדשת עדיין תשומת לב בניתוח המעמת, אך זו פחותה פלשהו בהשוואה לראשון, אולי מתוך תחושה של שוני קטן יותר בקרב הלשונות. שכן לפי טבע הסיטואציות המעשיות בהוראה הלשונות הנפגשות בכל אחת מהסיטואציות התרבותיות של ההוראה הן בעלות צביון טיפולוגי דומה במידת-מה.

(ג) מנגנון הרגיסטר הפורמאלי, כלומר השאלה, אם לשם הבעת תוכן מסוים מופעל בלשון מנגנון הבחירה או מנגנון הצירוף. אף על פי שתמיד היה ברור לפול, שלאותה מטרת הבעה יש שלשון זו מפעילה את המנגנון האחד, וחברתה — את האחר, החלו רק עתה לשים לב לתוצאות של שוני פורמאלי מסוג זה מבחינת התיאוריה של הניתוח המעמת.

(ד) מנגנון הנוביעה הוא שיטה, הקושרת צורות לשוניות, שאין אפשרות חופשית לבחירת זו במקום זו, ואינן יכולות להצטרף זו לזו במבנה הסינטאגמאטי. לצורות כאלה יש בדרך כלל אלמנטים סימאנטיים משותפים רבים, ואילו המבדיל ביניהן הוא לעתים חוסר עומס סימאנטי (פגון ההבדל בין פתבנו לבין פתיבתנו) או שאלמנט סימאנטי אחד בלבד שונה בין שתי הצורות (פגון ההבדל בין פתבנו לבין פתבתי או פתבו). צורות כאלה נובעות זו מזו — והענף הפלשני העוסק בנוביעה זו

ידוע בשם "מורפולוגיה", ויחסן של שתי צורות הנובעות זו מזו ידוע בשם "נטייה".

פאן המקום להזכיר, שנביעה אינה יחס הפיך, ולהדגיש, שאם נבחין בין צורה נובעת לבין צורת מוצא — או שמא נכנה אותה "צורת מ ב ו ע" — אין הכרח, שהצורה הנובעת בלשון אחת תהיה שנת-ערך לצורה הנובעת בלשון אחרת, והוא, כמובן, הדין בצורות המקור.

אם אנו מעיינים בצורות האנגליות *early, nicely*, מצד אחד, ו-*an early train, a nice book* מהצד השני, ידוע לכל לומד לשון זו, שהצורות המתלוות למלה שאינה שם-עצם נובעות מאלו המלוות שם-עצם. אולם הסתכלות במלים המתאימות בגרמנית מלמדת. שכאן העניין הפוך: שמות-התואר נובעים מתוארי-הפועל: *ein früher Zug, ein schönes Buch*, לעומת *früh, schön*

ואל נטעה כאן: הסיבה, שאנו קובעים פאן פיון-נביעה הפוך בשתי הלשונות אינה, שבאנגלית תואר-הפועל ארוך יותר משם-התואר, ושבגרמנית יחסי האורך הפוכים. לא זה הקובע, אלא שבאנגלית צורת תואר-הפועל צפוייה על-פי צורת שם-התואר, ולא להפך. אילו היה להפך, היינו מביעים את מושג שם-התואר "מוקדם" על-ידי 'ear', כלומר בהשמטת *-ly*, ולא על ידי *early*, והאמת היא, שאנו מוסיפים, כידוע, *-ly* כדי לגזור תואר-פועל; כמובן, בתנאי שעלינו להימנע מהכפלת אותו *-ly*.

לעומת זאת, באשר לגרמנית פתימינו, נעיין בפייטויים *die schönste Schrift* "כְּתָב יפה",

"הכתב היפה ביותר", *das letzte Abendmahl* "הסעודה האחרונה". אילו הנחנו, שכאן צורת תואר-הפועל נובעת מצורת שם-התואר בדרך של השמטת סיומות מסוימות, היינו מקבלים את הביטויים "הוא כותב הכי יפה" *'er schreibt schönst'*, או הוא סועד לאחרונה" *'er speist letzt'*, שאין האוזן הגרמנית סובלתם.

קביעת צורות המבוע בכל זוג של צורות קשורות הדדית או, במלים אחרות, קביעת כיוון הניבועה, אינה אפוא מעשה שרירותי של מיישם-הבלשנות לשם נוחות ההיצג, כי אם היא תוצאת ניתוח, הנתונה בידי הבלשן ביחס לכל לשון ולשון. כיוון הניבועה האמור הוא תופעה לשונית שבמצאות, ויש שלשון מגלה סימנים, המשקפים את תוצאותיה.

תוצאת השוני בכיוון הניבועה שבין תואר-הפועל לשם-התואר באנגלית בת-ימינו ובגרמנית בת-ימינו אני רואה בכך, שבאותם המצבים התחביריים, שבהם היחידה המילונית אינה מתלווה לשום דבר, אלא מהוה מרכיב-משפט בלתי-מתלווה, ראשוני, נבחרת לא הצורה הנובעת (שכן הניבועה קשורה בהעמדתה במעמד התחבירי המבוקש), אלא נבחרת צורת המבוע², ולפיכך בגרמנית בת-ימינו צורת הנשוא התוארי היא צורת תואר-הפועל, ובאנגלית, שוב זו של ימינו, הצורה לנשוא

2. הצורה ב-ly היא מתאר-המשפט: *hardly*; ואילו: *hard* הוא

שם-תואר או תואר-פועל, וכן *easily* וכיו"ב.

היא צורת שם-תואר — הכול לפי ההתפתחויות ההיסטוריות, ששינו את פיוני הנביעה.

שוני פיוני נביעה בין שתי לשונות הוא עובדה, שאין הניתוח המעמק רשאי להתעלם ממנה. שמא קונטראסט מסוג זה הוא הגורם, שבטיפוס מסוים של אנגלית אמריקאית, שנחשף במידה רבה יותר למערכות בעלות פיון-נביעה אחר, גובר יותר ויותר השימוש בצורת המבוע חסרת *ly*- כתואר-פועל.

בעברית ניפרים מאז לשון-החכמים סימנים של נביעת צורת היחיד של שם-העצם מצורת הריבוי שלו. העיר לי אחד מתלמידיי על גזירת לָצֵן מהצורה לְצָנִים, וייתכן שדומה דין רָבֵן, לפחות בחלק משימושיו³, כשם שהיחיד החדש עֵינָה נובע מהריבוי עֵינֹת, שהיא צורת הריבוי החוקית מהשם עֵיר בלשון-חכמים. אם נזכור, שבידינו לקבוע את פיון הנביעה מהצפיות (predictability, prévisibilité), פלומר מהאפשרות לודא, מה צפוי על פי מה, לא יקשה לקבוע, שבעברית בת-ימינו קיימת צפיות סינכרונית של היחיד מתוך הריבוי, וזאת באופן יותר חד בשם-תואר מאשר בשם-העצם: הן על-פי צִדִיקִים הן על-פי פְּעִילִים ניתן לצפות בעזרת כלל-מעבר פשוט את הצורות צִדִיק, פְּעִיל, ולא להפך, שאם לא כן, לא היינו נתונים במבוכה כה רבה בבואנו לצפות את צורת הריבוי של יקיר, יציב, ותיק בצאתנו מצורת היחיד שלהם.

המקרים המובאים לאחרונה יש בהם כדי להבליט ללא כל קושי, שכיוון הצפיות נתון לשינויים דיאכרוניים ככל תופעה

3. ר' בן-יהודה ערכים רבן^א, רבן^ב.

לשונית⁴. בשלבי לשון עבריים, שבהם מבנה ההברות (המשתקף בבחירת סימני הניקוד) הוא עדיין גורם אופראטיבי. בעברית הטברנית פיוון הצפייה מן דָּבָר, קָצַב, קָצַב, ובמידת־מה אָגַף, אל דְּבָרִים, קָצְבִים, קָצְבִים, אָגְפִים הוא עדיין פמוצג, ואילו בעברית בת־ימינו הצפיות היא הפוכה, אבל פדי לצפוט אל־נכון מן דְּבָרִים אל דָּבָר עלינו להביא בחשבון שתי צורות מבווע; גם זו של דְּבָרוֹ, לבל נעבור אל הנפרד ביחיד, כדרך שאנחנו עוברים מן סְדָרִים, סְדָרִי, סְדָרוֹ אל סְדָר. מידת הצפיות של דָּבָר היא אפוא פחותה מזו של סְדָר, וזאת מטעמים היסטוריים, שהרי כל מצב־לשון טבעי הוא תוצאה של התפתחויות דיאכרוניות, ולכן כלולות תמיד באותו מצב־לשון אחד תופעות, המשקפות מצב נושן, בצד אלה המשקפות מצב חדש. יחסם הסטטיסטי משתנה, וזו ההתפתחות הדיאכרונית. הרגיל תחילה נעשה

4. הוכר מזמן, שפיווני צפיות בלתי־רגילים מסוימים עשויים להיות תוצאה של תהליכים דיאכרוניים: צפיות צורת הזכר של שם־התואר הצרפתי על פי הנקבה (*gras* [gra], *aimé* [eme], *net* [ne]) על פי *grasse* [gras], *aimée* [eme], *nette* [net] על ידי סילוק עיצור חותם־צורת־הנקבה (אם ישנו) היא תוצאה של שמירת *-a* סופית לטינית (כמציין המין הנקבי) במשך תקופה ארוכה יותר מאשר שמירת הסופית *-o*, החסרה כוח ציון מין. צפיות צורת היחיד של שמות־עצם איטלקיים (בניגוד לשמות־התואר) מתוך צורת הריבוי (*fichi* [fiki], *amico* ← *amici* [amici] אין צפיות הפוכה!) היא תוצאת ביטול הבדלה מסוימת בטיפוסי־הנטייה הלטיניים (*amicus* שריבוי *amici*; *ficus* שריבוי *ficus*). נמצא אפוא, שבאיטלקית יש פיווני־צפיות שונים לשם־העצם ולשם־התואר.

בלתי-רגיל, ולהפך. יש אפוא שבכל מצב-לשון, יהא זה של העברית בנוגע ליחס הריבוי ליחיד, יהא זה באנגלית ביחס תואר-הפועל לשם-התואר, קיימת חטיבה מאורגנת של יחסי צפיות / נביעה מפיון מסוים ליד מיעוט שרידים בכיוון-נביעה שונה, פלומר חוסר צפיות סינכרונית.

הארכתי קצת בהצגת נקודת ראות זו, כדי לחזור לדברים, שאמרתי בחיבורי שבספר המוקדש לחיים רביץ⁵. דנתי שם ביישום הפדגוגי של הצפיות הסינכרונית של צורות הפועל העבריות, ודבריי עשויים להשתמע, כאילו הצפיות, או הנביעה, אינה תופעה לשונית שבמציאות; וכך אמרתי, בהצטרפי במידה רבה אל קו מחשבה של לנארד בלומפילד: "לסדר הקדימה המומלץ (פלומר לתכנון ההוראה) אין כל קשר למבנה המורפולוגי של הלשון, וכמוכן גם לא לתולדותיה; אין לו קשר אלא ליצילות השיטה בלבד."

מבקש אני עתה להבהיר, שפונת דבריי המצוטטים היא שלא קיים קשר אוטומטי. לצפיות המורפולוגית יש, פפי שניסינו להראות כאן, קשר הן למבנה הלשון הן לתולדותיה, אך הקשר שבין הצפיות לבין סדר-הקדימה המומלץ להוראה אינו לא אקסקלוסיבי ולא אוטומאטי; בקביעת סדר-הקדימה הפדגוגי עלינו להביא בחשבון גורמים נוספים מלבד הצפיות, שיקולים שהם פולם בלשוניים — ועל שיקולים בלתי-בלשוניים אין כאן המקום לדבר — ושיקולים אלו הם, בין השאר, המשקל

5. בלשון עמו, עמ' 130-139, בפרט עמ' 132.

הסטאטיסטי של כל פיוון-צפיות, שעל פיו ניתן להבדיל בין הרגיל לבין הלא-רגיל, וכן השוני או השויון של פיוון-הצפיות בעימות שתי הלשונות המשתתפות בסיטואציה הלימודית, שעל פיהם ניתן להבדיל בין הקשה יותר ללומד לבין הקשה פחות. אולם מעמד הצפיות והנביעה פיריעת מלאכת ההוראה שלנו הוא מעמד בעל חשיבות ראשונה במעלה. ויורשה לי לומר, אף על פי שאין ידי בפסיכולוגיה או בתורת הלמידה, שאני רואה את התהליך הרוחני באקט הלמידה במידה רבה בצעידה מן הידוע אל הידוע פחות, צעידה שהלומד לפי תפיסתי יכול להתרגל אליה ביעילות, אם הידוע פחות נעשה לידוע יותר על ידי אפשרות צפיות מראש, אפשרות שהיא תוצאה של נביעתו הממשית מן הידוע מקודם. לכן נראה לי, למרות או בגלל אי-היותי פדגוג מקצוען — שעל הלומד לעשות היפרות בראשונה עם המבוע, ולאחר מכן עם הנובע. אם אמנם אמרנו, שיחס הנביעה אינו הדבר היחידי החייב להדריכנו בשיקול השאלה, מה הדבר שנאפשר הפרתו תחילה בתהליך הלמידה, ומה הדבר שנגרום להפרתו לאחר מכן בתוקף תהליך צפייה, הרי בחינת הצפיות היא בכל זאת אחד השיקולים העיקריים, ואולי השיקול האובייקטיבי היחיד, בעריכה מתוכננת של יריעת הוראה.

מסלול הצעידה מהמבוע אל הנובע הוא בנתיב של אנאלוגיות, פרופורציות. לאחר שקלט הלומד מלאי מספיק של זוגות "מבוע—נובע" כדי לעמוד מתוכם על יחסי הנביעה, הוא יוצר "נובעים" חדשים מתוך ההנחה, שליחסים יש תוקף ברהכללה, כלומר מהוים "לל". באותו רגע אינו נבדל עוד

בדבר מבעל הלשון הליד. גם זה האחרון נותן לצורות-לשון בלתי-קנויות לנבוע מצורות-הנכס שלו, בתהליך אנאלוגיה, שדורות של בלשנים הפירו בו את האירוע ההיסטורי העיקרי בלשונות, ושהוא יכול להוביל לידי תוצאות התואמות מצע לשון נושן, כשם שהוא יכול להוביל לידי שונות מהן: לְשָׁב, לְתֵן באים במקום לְשָׁבָת, לְתֵת. אנחנו נאמר כאן, שהצורות לְשָׁב, לְתֵן הן יותר סדירות במערכת מאשר קודמותיהן. תהליך התצורה האנאלוגית ניפר כמעשה פתרון של פעין משנאה פרופורציונלית. שלוש צורות נתונות יוצרות כעין ערך משולש, שעל פיו נמצאת צורה רביעית, ההולמת את המשנאה, אך פתרון זה הוא בעל פיוון. אם ליחס שבין קום ו-לְקום אנחנו מצרפים כנתון רביעי את שם-הפועל המקראי לְתֵת, ושואפים מכאן לגילוי האבר הפרופורציונלי הרביעי הבלתי-ידוע כביכול, הרי יתגלה לנו הפתרון 'תֵת', שאינו מן המציאות. מצד אחר, היחס האותנטי יֵתן : לְתֵן יתקבל, אם אנו מצרפים כנתון שלישי דוקא את צורת העתיד יֵתן, ונותנים לשם-הפועל לנבוע ממנה, שהרי על פי המציאות, באותו מצב-לשון שם-הפועל נובע מן העתיד, ולכן הוא צפוי על פיו, ולא להפך. אמיתות קביעה זו נהירה לכל מי שמביא בחשבון, שפידוע קיום דגש קל בשם-הפועל בבניין קל ב"גזרת ע' בגדכפ"ת" עולה בקנה אחד עם קיומו בזמן המכונה עתיד. פיוון-הנביעה, שהוא חלק ממערכת הלשון, ניפר מפיוון הצפיות, שהוא חלק מראייתם של נתוני הלשון או התחושה בהם; האנאלוגיה, שפיוונה נובע מפיוון-נביעה, היא חלק מתהליכי-הלשון ההיסטוריים והסינפרוניים, ומהם מתברר, שפיווני-הנביעה הם

מנגנון ריאלי במבנה הלשון, והם שויצורה להליכי ההרחבה המורפולוגית של אוצר הלשון אצל הלומד, ולפיכך עלינו להתחשב בהם במלאכת ההוראה.

בפנותנו עתה לקונקרטי שבלשון העברית בת-ימינו נתרפו בתחילה בתחום שמות-העצם, מה גם שעיקר הממצאים מתחום הפעלים כבר הצגנו בחיבור שהוזכר מקודם, וגם משום שתחום הנטיות של שמות-העצם מסופך משל הפועל, שכן משקלי השם מרובים מבנייני הפועל.

בלשונות עשירות-נטייה, ובכללן העברית בכל תקופותיה, השרשרות המורפולוגיות, שבקרבן קיימים יחסי נביעה, אינן זוגיות, אלא רב-אבריות, ולפיכך בתיאורן אין להסתפק במתכונת-נביעה אחת. ברור, שמספר המתכונות האנאלוגיות אינו חייב להיות גדול, וכבר הופר מזמן, שאף במערכות נטייה המכילות עשרות אברים די לנו בידיעת מספר קטן מאוד של אברים, פשלושה עד חמישה, כדי לצפות מתוכן אוטומאטית את כל השאר.

הצורות הפלולות במבחר המזערי הזה ידועות בשם "צורות-יסוד", ומקובל, שצורות היסוד של השם העברי הן הנפרד ביחיד, הנפרד בריבוי, הנסמך ביחיד ובריבוי. נשאלת השאלה: מהם יחסי הפיות בין צורות היסוד עצמן, או שמא אין צפיות קיימת כלל, ואם כן, עלינו להעמיס על זיכרוננו פרטים לקסיקאליים רבים?

ניתוח מערכת שם-העצם של העברית הישראלית מלמד, שכדי למצות את כלל האפשרויות המורפולוגיות דרושות לנו

ח מ ש צורות יסוד, והן אלה שמניתי למעלה על יסוד הדקדוק המסורתי בצירוף הבסיס הפראָסופיקסאלי שביחיד, כלומר הבסיס, שפינויי הגוף מצטרפים אליו. בעברית הטברנית הבסיס הפראָסופיקסאלי נובע אוטומאטית או מבסיס הנפרד או מבסיס הנסמך, אך לא כן בעברית בת־ימינו, שבה מלאי השינויים האוטומאטיים של מימושי התנועות קטן יותר מבעבר.

בטרם ננסה לעמוד על פיוני־הנביעה וסדר־הנביעה שבקרב חמש הצורות היסודיות הללו, נעמוד על אחת מהן, זו של נסמך היחיד, ונבדוק בדיקה סינכרונית את יחסי הצפיות שלה לשאר צורות־הנטייה. אנחנו נוכחים לדעת, שנתיב מעבר אל נסמך היחיד על פי עקרון־שינוי מסוים מתוך איזו צורת־יסוד שהיא קיים בקבוצה מצומצמת מאוד של שמות־עצם, זו שבנפרד היחיד שלה מצוי בניקוד הטברני קמץ בלתי־מוטעם: צְדָקָה — צְדָקָת, דָּבָר — דְּבַר, זְכָרֹן — זְכָרוֹן. בכל הטיפוסים הללו פגומה הצפיות של צורות אחרות, כגון שְדָבְרִים, זְכָרוֹנוֹת אינם מתייחסים אל דְּבַר, זְכָרוֹן, פֶּדֶרְךְ שטילונים מתייחס אל טילון או נְגָרִים אל נָגַר. לא כן שמות־עצם, שבנטייתיהם קיימת צפיות מלאה. ושאינ בהם צורך במעבר דרך נסמך היחיד, שכן זה דומה לנפרד היחיד: נָגַר — נָגַר, סָפַר — סָפַר. שם־עצם, שכל צורותיו הנטויות צפויות זו על־פי זו על יסוד צורת־מבוע מסוימת, נתיבי־מעבר וכיווני־נביעה שעוד נקבע אותם, אפשר לראותו פשם־עצם סְדִיר־נְטִייה ולתאר מצב זה כך, שמעֵבֶר מורפולוגי אל נסמך היחיד אינו נחלת המערכת השמנית הסדירה בכלל; כלומר, שהמערכת הסדירה היא בעלת ארבע צורות־יסוד בלבד, אך

לא בדיוק הצורות המסורתיות. במערכת הנטייה של שם-עצם סדיר אין כל נביעה המזבילה אל נפרד היחיד — למעט, כמובן, את המרת הסיימת הנקבית הַּ בסיומת ת.

לנטיית שמניות בלתי-סדירות יש אפוא צורת יסוד נוספת. וכאן ניתנה לנו עוד פעם הזדמנות להדגיש את הריאליזם הרפה שבעובדות הנביעה, שאנחנו מגלים בניתוח. נביעת הנסמך ביחיד מתה, ועמה גוססות תוצאותיה. אין לך בעברית הישראלית יחס מורפולוגי פה חלש, פה בלתי יציב, כפי שביין נסמך היחיד וביין היחיד הנפרד. הולך לעולמו היחס הפורמאלי שבין יִמִין לְיָמִין, בין יָדִיד לְיָדִיד, בין מָרְק לְמָרְק, בין שְׁתִּיל לְשְׁתִּיל, ובסגנון הממוצע אנו בוחרים באותה אלטרנאטיבה, שְׁהַקְשִׁיָּה היו במקורם נפוצים יותר: נפוץ יותר יָדִיד בנסמך או עם פיוני, ואנו משוים את הנפרד אליו. היות והיָמִין הוא עקרונתי יִמִינוּ של מִישָׁהוּ, נרמזת שייכות זו גם בצורת הנפרד החדשה יָמִין, 'צד יָמִין'; מִרְק בלתי מוגדר לפי חומר היסוד שבו (בשר או פירות או ירקות) אנו מזכירים לפחות באותה מידה ("איזה מִרְק יש היִום?") כמִרְק מוגדר ('מִרְק-בֶּשֶׂר' וכיו"ב), וזה האחרון נקרא אף הוא מִרְק — והוא הדין ב'פְּצִצַת המִימִן'. לפנינו אופוזיציה מורפולוגית מתה, הנעלמת והולכת, ושעצם הישארותה פשוט בנטיית כל שם-עצם שהוא הוא סימן מספיק לאי-סדירותו.

כש לפנינו אוסף צורות-נטייה, המכיל יותר משני אברים, עלינו לנסות לקבוע את פיוני הנביעה של כל צמד, ולבדוק, אם הפיונים הם באופן שניתן ליצור שרשרת היִאָרֶאֶרְכִית אחת, המזבילה מצורה מסוימת שנשים בראשה בנתיב קבוע אל צורה

שנשים בתחתית⁶. בדיקה זו נערוך עתה בקרב צורות-היסוד של שם-העצם — כאמור, מן העברית הישראלית: צורות הנפרד ביחיד ובריבוי, היחיד הפראֶסופיקסאלי והריבוי הנסמך. ארבעה פריטים מאפשרים שישה זיווגים בעלי סדר מוגדר.

1. היחיד בעל פינוי מול היחיד חסר-הפינוי:

היחסים *davar: dvaro*

nagar: nagaro

מראים, שאין צפיות סינכרונית חד-משמעית או בהתאמה רב-חד-ערכית מן הצורה חסרת הפינוי אל הצורה בעלת הפינוי. פיון הנביעה הפוך. יהיה עלינו לקבוע את היחיד חסר-הפינוי בדרג נביעה הפא אחרי היחיד בעל הפינוי. דבר זה מתאשר מן היחס

ozéret : ozarto *kelev : kalbo*

, maxbéret : maxbarto *sefer : sifro*

שבו משתקפות בנביעה הסינכרונית עובדות פונולוגיות, שהיו

6. מושג השורש (בערבית אָ צָ ל "יסוד, מוצא", במקורו ההודי *dhātus* "יסוד", ר' העברית של נו, עמ' 69) הוא בשיטת הדקדוק ההודי הלאומי, המאורגנת בדרך "פללים סדורים"; צורת מבווע אבסולוטיית כזאת שאנחנו מחפשים אותה. במערכת המורפולוגית של הפועל ההודי היא צורת הבסיס של פינוי הפרפֶקטום נטולת הסופית המציינת צורה זו. אפשר היה לחשוף אותה גם כאבר סופי של שמות מורכבים מסוימים (למשל את השורש *wid* "ידיעה", מהשם המורכב *weda-wid* "בעל ידיעת הַנְּוּדָה", אך המדקדקים הקלאסיים (פאניניס ואסכולתו) העדיפו שלא לעשות כן, משום שרק מפעלים מעטים קיימת צורה כזאת, ומשום כך לא היו יכולים לקבל מכאן צורת מבווע ריאלית.

תקפות בשלב-לשון קדום יותר. אולם יחס הנביעה המוזכר לראשונה יש לו סתירה, לכאורה, מן

kravo : krav *dvaro : davar*

אלא שאפשר לראות גם ביחס קָרְבוּ — קָרַב אֹתוֹ פְּיוּן-נְבִיעָה שְׂבָדָרָו — דָּבָר, אם נתחשב בנסמך הריבוי קָרְבוֹת לעומת נְפִשׁוֹת, דְּבָרַי, סִפְרַי, פְּלָגַי, נְגָרַי. יהיה אפוא עלינו רק לדאוג, שבהיארכיה הסדורה של הנביעות יקדם היחיד בעל-הפינוי ליחיד חסר-הפינוי, אלא שבנסמך הריבוי יקדם לשניהם גם יחד, במקום פלשהו בסולם.

פל אלה, אם בכלל חלים שינויים בין שתי הצורות; בהיעדר שוני, כגון דיבור — דיבורו, דוּדָה — דוּדָתוֹ, אין מקום לכיוון נביעה מסוים פלשהו.

2. היחיד בעל הפינוי והריבוי הנסמך (שוב, כאשר יש שוני

ביניהם):

מְלָכַי — מְלָכּוֹ כְּסָפִי — כְּסָפּוֹ

צָרְכִי — צָרְכּוֹ

זְכָרוֹנֹת — זְכָרוֹנּוֹ שׁוֹמְרִי — שׁוֹמְרוֹ

זוגות אלה מגלים, שנתיב הנביעה הוא בכיוון אל היחיד בעל ההמרה הפונימית המסומנת בדגש קל, ולא להפך; ההכרחיות החד-משמעית של הדגש הקל ביחיד מראה, שאחת היא, לאיזו צורת נסמך הריבוי התרגל תלמידנו הפוטנציאלי תחילה: למסורתית חסרת הדגש הקל, או למחודשת מסוג 'מְלָכַי', 'פְּלָגַי'.

מְכַתְּבִי — מְכַתְּבוֹ מְחַבְּרֹת — מְחַבְּרָתוֹ

סְדָרְנִי — סְדָרְנּוֹ הִזְמַנּוֹת — הִזְמַנְתּוֹ

זוגות אלה מגלים צפיות חד-משמעית בהסתמך על נסמך הריבוי, בהתחשב בכלל, שקבוצה תלת-עיצורית רצופה נפרדת בעזרת התנועה a כבמִחְפָּתוֹ, ואין אנו מצוויים להטריד עצמנו בשאלה, אם קבוצה כזאת נוצרת בכלל בצורת הריבוי הנסמך; כלומר, בכיוון-נביעה כזה אין מקום לשאלה, אם הנסמך של הזמנות הוא הזמנות או 'הזמנות', חלילה. ולא בשאלה, אם ביסוד המלה מְפַעְלִי מונחת קבוצה תלת-עיצורית רצופה (בראיית החטף כבעלת מעמד שוא) או לא (בראייתו כתנועה). מונחת בעינינו — נפרוץ אותה; לא מונחת — אין עלינו צו-עשה פלשהו.

לאחרונה נתבונן בזוגות:

תדמיות — תדמיתו	חניות — חנותו
מציתי — מציתו,	שירותי — שירותו

שיש בהם כדי להזכיר, שפיוון הנביעה הוא שוב מן הריבוי אל היחיד; עיצור היו"ד, הקודם לסיומת הריבוי בחלק מצורות הריבוי האלה, מושמט במעבר אל היחיד.

אנו רואים, שיישומי הפללים הם שונים במקצת לאור גודל קבוצת העיצורים הרצופים ש $\text{ס} \text{ו} \text{ף}$ הבסיס; אנו מבדילים סוף-בסיס תלת-עיצורי לצורך פריצת קבוצת העיצורים, דו-עיצורי לצורך שימת דגש-קל, חד-עיצורי לצורך הימנעות משינוי, למעט עיצור סופי יו"ד.

אל לנו לחשוב, שהצורך להתחשב במבנה ההגאי של סוף הבסיס השמני יש בו משום חריגה מאיזה כלל. להפך — התניות פאלה הן חלק של הכלל עצמו. אנחנו חייבים להבדיל טיפוסים-שמות שונים, ונגיע כאן למספר של ארבעה טיפוסים,

שלכל אחד מהם משתייך השם על פי תופעה המתגלה ב ס ו ף
בסיסו — דבר הרגיל ביותר בסיסטמות הדקדוקיות המקובלות
בלשונות-הנטייה. פשם שיש בצרפתית ארבע נטיות-פועל
מקובלות (וביתר דיוק: חמש), ששלוש מהן סדירות, כך נוכל
לומר, שבעברית הטיפוסים דיבורי, פתיבות מייצגים את
נטיית-השם הראשונה, חנויות — השנייה, מְלָכִי, מְלָכוֹת —
השלישית, מְכַתְּבִי — הרביעית, וכולן נטיות סדירות.

3. נבחן עתה את בסיס הריבוי הנפרד לעומת בסיס הריבוי
הנסמך.

פריצת הקבוצה התלת-עיצורית שבצורות מחברות, מְכַתְּבִי
— לעומת היעדר קבוצה כזאת בנסמך הזמנות — מביאה אותנו
שוב להעמדת הצורה הנסמכת של ריבוי כצורת מבוע, ולא
כצורה נובעת. אולם כאן אנו צופים בתהליך הגאי מאותו הסוג
— אך בקשר עם ביטול תנועת הבסיס הראשונה — גם בטיפוס
הנטייה השלישי, הטיפוס של מְלָכִי, מְלָכוֹת — מְלָכִים, מְלָכוֹת.
אנו מבחינים בסיבוך-מה, כשאנו רוצים להעמיד על
מסלול שווה את היחס שבין נְגָרִי אל נְגָרִים ובין צְעָדִי אל צְעָדִים.
את ההבחנה הזאת אפשר להגדיר על יסוד עי"ן-גרונית,
ואז שם מסוג נהגים במימוש המקובל יהיה חריג; מכל מקום
ברור, שהבחנה זו מהותית באותה המידה לקביעת הטעם של
היחיד חסר-הפינוי: מְנַגְרִי נובע נְגָר המלרעי; מְצַעְדִי — צְעָד
המלעילי; ושוב נהג המלרעי חורג. מסתבר מכאן, שפיוון
הנביעה של היחיד חסר-הפינוי ביחס לריבוי הנסמך צריך להיות
אותו הפיוון כשל הריבוי הנפרד; כלומר, גם היחיד חסר-הפינוי

חייב לבוא אחרי הריבוי הנסמך. מאחר שפבר קבענו, שהיחיד בעל הפיננאי קודם ליחיד חסר-הפיננאי, והריבוי הנסמך ליחיד הפיננאי, יתקבל ככיוון-נביעה נוסף —

4. היחיד חסר-הפיננאי נובע מהריבוי הנסמך.

אמנם קבענו למעלה, שיחס הצפיות בין ריבוי ליחיד הוא בכיוון אל היחיד, אך לא הבדלנו שם בין צורות נפרדות לנסמכות, בין חסרות-פיננאי לבעלות-פיננאי. לעצם נביעתו של היחיד סתם מהריבוי פבר דאגנו עתה על ידי העמדת נסמך הריבוי בראש הסולם. נשאר השאלה, אם עלינו להעמיד את נפרד הריבוי מיד אחרי נסמך הריבוי, או אחרי צורות היחיד כולן. כאן ידריכו אותנו באופן חלקי שיקולי נוחות וחסכוניות. תחילה נזכיר, שדמיון הריבוי הנסמך ליחיד בעל-הפיננאי פה גדול, שלא יהיה רצוי לחצוץ ביניהם בסולם הנביעות. שנית, אם אנחנו מצמידים אל היחיד בעל-הפיננאי את היחיד חסר-הפיננאי, נאפשר את קביעת הטעם בזה האחרון על-פי הנתונים הקודמים ונסיק מנתון חדש זה את השתייכות הריבוי הנפרד לטיפוס צעדי צעד — צעדים, או לטיפוס פתגי — פתב — פתבים.

אולם שיקול מכריע מתקבל מהתנהגותם של שמות-העצם הפלתי-סדירים. פאמור למעלה, סימן היכר בולט של שמות-העצם הפלתי-סדירים הוא, שהצורה הנסמכת של היחיד שונה מצורתו הנפרדת: דָּבָר לעומת דָּבַר, צְדָקָה לעומת צְדָקָת. כאן אפשר, לפחות בחלק של המקרים, לגזור את הריבוי הנפרד גזירה ישירה מנסמך היחיד או מהיחיד בעל-הפיננאי: דְּבָרִים על-פי דָּבַר או על-פי דְּבָרוֹ. נוכל אפוא להסתפק בהנחת נתיב

נביעה בלתי-סדיר אחד בלבד, אם נקדים דָּבָרוֹ וְדָבָר לְדָבָרִים, ולא להפך.

מתקבל אפוא סדר נביעה אופטימאלי:

(1) נסמך ריבוי, (2) יחיד בעל-פינוי, יחיד נסמך בשמות-עצם בלתי-סדירים, (3) יחיד חסר-פינוי, (4) ריבוי נפרד.

האם אין אבסורד בהעמדת צורת הריבוי הנסמך בראש הסולם — הן מהבחינה המעשית הן מהבחינה העיונית של הניתוח?

נשקול את הבחינה השנייה תחילה.

כצורת-מבוע אבסולוטית או כצורת-מוצא ראוי שתבוא אותה הצורה, שגלום בה מלוא המידע הדרוש כדי להקיש ממנה על שאר הצורות, ואכן צורת הריבוי הנסמך ממלאת דרישה זו, אלא שבכל שלב-נביעה דרוש, כמויבן, מידע נוסף על שמות-העצם הבלתי-סדירים, ועליהם בלבד. לגבי שמות-העצם הסדירים — וכ"סדירים" יתקבל כאן רובו של אוצר שמות-העצם — כל המידע פולו כלול בצורת נסמך הריבוי; למשל:

(1) היא מספקת את הבדלת המשקלים קָטַל, קָטַל, קָטַל, הניתנים להבחנה רק כאן וביחיד בעל-פינוי.

(2) צורת הנסמך בריבוי מספקת את ההבדלה בין משקל קָטַל לבין משקל קָטַל (שני קמצים) וקָטַל (ט' דגושה), שפידוע כל אחת משתי צורות הנטייה יכולה לספק אותה רק חלקית.

(3) היא מספקת עקרונית את ההבדלה בין הפסיסים החד-תנועתיים (כגון סְפָר־) לבין הפסיסים הדו-תנועתיים (כגון

נָגֵר-); שום צורה אחרת אינה יכולה לספק הבדלה זו, שכן תנועות נעלמות בצורות האחרות (כגון בְּדָבָרִים) או שצצות בהן (כגון בַּסֶּפֶר). אוסיף פקוריוזו, שעל פי צורת הריבוי הנסמך דוקא ניתן להפיר, שפֻּבַּע אינו סגולי במהותו.

4) היא משקפת על ידי הימצאו או היעדרו של רצף בלתי-מופסק של שלושה עיצורים את ההבדלה הקדמונית בין הקמץ לבין הפתח, הבדלה שיש לה תוצאות מורפולוגיות מרובות בימינו, אך אין עוד כל צורה אחרת של מערכת הנטייה השמנית, שניתן להסיק אותה ממנה. כאן המקום להזכיר שוב, שאחד התהליכים הדיאכרוניים, העשויים לחול בתולדות לשון, הוא היפוך פיוון הנביעה. לוא ערכנו את סולם הצפיות בעברית טברנית, שבה היו קמץ ופתח, מציאות או אי-מציאות של דגש חזק, תופעות הגאיות מובחנות, הייתה צורת נפרד הריבוי מופיעה לא בראש הסולם, אלא בתחתיתו, כפי שאכן היא מופיעה בהיצג המסורתי. כאן, בביסוס התיאור הסינכרוני ודרך ההוראה אנו נתונים בדילמה בין ההיצג ההולם מצב-לשון קדום ובין היצג הבנוי לפי מידות המערכת הקיימת עתה.

ועתה, לפני שנפנה להשלכות המעשיות והפדגוגיות של סדר הקדימה הנביעתי שקבענו, כאן המקום לומר מלים אחדות, המגלמות את עיקר השקפותינו על מהותה ומקומה של הבלשנות המיושמת על רקע שאר העיסוקים בחומר לשוני. עד עתה עסקנו בבלשנות, העלינו ממצאים בלשניים, ורק בנקודה זו של שיקולנו, עוד בטרם ניישם חלק זה או זה, עלינו לשאול, מהו יישום זה, על מה ייושם ומי המיישם.

אולי הושם לב, שאני נרתע מנקיטת הביטוי "בלשנות שימושית" ומעדיף לדבר על "בלשנות מיושמת". התפשטות ה-*mistranslation* שבביטוי "בלשנות שימושית" גוררת מאליה הרגשה, כאילו קיימים כמה סוגי בלשנות, שאחד מהם "שימושי" יותר מאחר. אין סוגים שונים של בלשנות, אך שמא יש חלקים של התורה הבלשנית, שהם מועילים לשימוש מעשי יותר מאחרים. אכן ניתן לחשוב כך, אך הדבר תלוי בתכלית, שלמענה אנחנו "משתמשים", ומה הם חלקי הבלשנות המועילים יותר — או השימושיים יותר, אם ירצו — למטרה זו או למטרה זו. אך מה שבא לידי שימוש, יש לבקשו מדי פעם בפעם מתוך כל הבלשנות פולה, שרק היא מקצוע, רק היא עיסוק מדעי; ואין אנו יכולים לחלק את הבלשנות לחלק שימושי סתם ולחלק בלתי-שימושי.

לפיכך, לאמתו של דבר, גם בלשנות מיושמת — *applied linguistics* — אינה עיסוק, ולוא גם מחמת שימוש הבינוני הסביל *applied* שבתוך הביטוי. והצרה היא כאן בהעברה תחפירית בלתי-מוצלחת, פנראה מגרמנית, שממנה היו צריכים לתרגם לאנגלית *applied mathematics* או *linguistics applied*, ולא בסדר הפוך. הדבר, שאנו עוסקים בו, כאשר מזדמן הצורך המעשי, אינו בלשנות, מיושמת או לא-מיושמת, שימושית או לא-שימושית, אלא הוא היישובים, יישומה המעשי של הבלשנות או של ממצא זה או זה בה, הפול לפי התכלית.

מי הוא המיישם? למותר לומר, שאנחנו מטילים ספק כלשהו במעשה יישובם של דבר, שאינו בשליטתו הגמורה של

המתיימר לִישׁמו, שאנו מטילים ספק בכושרו של מי שאינו שליט במיושם כולו לבחור בחירה נאותה או שלמה באותו חלק של ידיעותיו, הראוי ליישום לתכלית זו או זו; שאנו מפקפקים באפשרות ללמד את מעשה היישום בלי להקנות את המיושם. המיישם המוסמך, הבלשן המיישם, הוא ההופך את הבלשנות או חלק מתאים ממנה למכשיר טכני. הוא, אם במעשה ההוראה מדובר, המתוה דרכים להפיכת ממצאים בלשניים לחומר לימוד ולדרכי לימוד. מסקנותיו תלויות בחומר, והחומר לשוני הוא: הבלשן — חייב להיות בלשן, השליט במקצוע בכל היקפו.

המשתמש בדרכים אלו — והוא, לדוגמה, מחברם של ספרי הלימוד — הוא הטכנאי הבונה, מתכנן ומציב את המכשיר, כשם שהמהנדס המתכנן מטוס בא בעקבות מיישם הפיסיקה, אשר ניצל את התופעה הפיסיקאלית של הריאקציה או תופעות האלקטרומגנטיות או כל תופעה אחרת, כדי להתוות את הרעיון של מנוע-הריאקציה או מנוע הנפץ או את המנוע החשמלי.

המורה הטוב משול לטייס הטוב; זה אינו מיישם בלשנות, כשם שזה אינו מיישם עוד פיסיקה, ועליו להביא את הנוסעים לנמל מבטחים וליעדו, כמורה את תלמידו.

נהיגת מטוס אינה פיסיקה שימושית או פיסיקה מיושמת; ואף שיפוץ חלקי המטוס בתחזוקתו אינו בתחום זה, אף על פי שעובד-התחזוקה ייטיב לשפץ, ככל שיש לו מושגים בפיסיקה. אין הבלשן המיישם עוסק בשאלה, כיצד להביא את לומד הלשון מאי־ידיעת תופעה לשונית אל ידיעתה או מהידוע תחילה

אל הנודע לאחר מפן. השאלה, אם נהיה מיושנים וננסח פללים מפורשים לשינון, או שנהיה מודרניים וניתן לתלמיד לחוש בהם מתוך ניסיונו. השאלה, אם נלמד תחילה את נסמך הריבוי של כל השמות, וכעבור זמן מה את כל השמות בצורות נטויות אחרות — כל השאלות הללו הן חלק של הדידקטיקה — ואף לא של הפדגוגיה — ולא עניינה של הבלשנות, השימושית או הבלתי-שימושית. עניינו של מורה הלשון המעשי או של מדריכו הדידקטיקן הוא לקבוע, מה אופני הפעילות של התלמיד, שהם היעילים, הבטוחים, הנוחים והמהירים ביותר להשגת המטרה. אך רק זה עניינו, ולא יישום הבלשנות. הבלשן יישם את ממצאיו בצורת המלצתו להעתיק את סדרי הנביעה פמיטב האפשרות לסדרי פרוגרסיה לימודית. על הביצוע המעשי של עצם צעדי הפרוגרסיה, אם בצורה אקספליציטית אם בצורה אימפליציטית, יחליט המורה לפי פישוריו, לפי שיטתו הפדגוגית, לפי הרכב קהל תלמידיו ולפי כל שאר שיקוליו הפדגוגיים הפשרים בעיניו, אלא שהחלטותיו על יסוד כל השיקולים האלה אינן תלויות עוד בחומר; ואף שהחומר לשוני הוא, אין מלאכתו עוד בלשנית.

אני אומר דברים אלה כדי לנסות להפיץ את מידת הרתיעה הרצויה מפניו דברים שלא בשמם ההולם. עם זה שאיפתו של כל דידיקטיקן תהיה בלי ספק, שהמערך הפנימי של מלאכתו יעלה בקנה אחד עם המערך הפנימי של חומר הידיעות המוקנה, ככל שהדבר ניתן להשגה.⁷

7. לא יראה מיותר לגמרי להביא כאן כמה דברים הנאמרים

על ידי Gerhard Nickel בערך "בלשנות מיושמת" (angewandte Linguistik) שבעמ' 30 ואילך בספר *Handbuch der Linguistik* (Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft (מינכן 1975): "הבלשנות המיושמת מקיפה את מדע התרגום, כמה תחומים של חקר הקומוניקציה, של עיבוד נתונים, של הרפואה (ריפוי ליקויי לשון ואימון הקול) וכיו"ב. אך מעל הפול מובאות תוצאותיה לידי שימוש בהוראת לשון האם ולשונות זרות. השם "בלשנות מיושמת" מטעה מאותה בחינה שאין מדובר כאן בסתם יישום של תיאוריות בלשניות: דין שם זה פדין הגדרת עבודה, שכן חסר עד היום ביסוס תיאורטי משביע רצון. כך כבר מראה סקירת הנושאים הנ"ל, כי יש בהחלט בתוך הבלשנות המיושמת תחומים, שאין להם אלא שיתוף מועט עם הבלשנות. גם בתוך הוראת הלשון, שהיא כולה בתחום עיסוקה של הבלשנות השימושית, יש שטחים רבים, שמצדם אין להם ולבלשנות אלא מעט, בין השאר הטכנולוגיה של ההוראה ובכללה הדידקטיקה באמצעות עזרים ובה למשל, התמונה, ממלאת תפקיד מיוחד, שאמנם ניתן לו ביסוס תיאורטי בסימיוטיקה, אך לא בבלשנות הטהורה. . . . לעתים קרובות טוענים כנגד הבלשנות המיושמת, שחסר לה ביסוס תיאורטי, ויש השוללים את זכות הקיום הן של הדיסציפלינה הן של המונח. Corder בספרו *Introducing Applied Linguistics* (1973) מגן על הבלשנות המיושמת בראותו אותה כ'פעילות': 'יישום ידיעות בלשניות לאיזו מטרה שהיא — או בלשנות מיושמת, כמשתמע משמה — הוא פעילות. אינו עיון תיאורטי. הוא מנצל את ממצאי העיונים התיאורטיים. הבלשן היישומי (applied linguist) הוא צרכן תיאוריות, המשתמש בהן, אך אינו מפיקן. אם אנו משתמשים במונח "תיאוריה" כפי שימושו במדע, הרי אין פדבר הזה הקרוי "תיאוריה של הוראת לשון" או "תיאוריה של ריפוי דיבור" או "תיאוריה של ביקורת ספרותית". — בקשר לטענה — המוצדקת — שצריך לספק לבלשנות המיושמת את ביסוסיה התיאורטיים ר' עתה את מאמרי 'Über einige theoretische Grundlagen der Kontrastivanalyse'

וכאן אני בא, פאיש שמחויף למקצוע הדידקטיקה — פשם שה-applied linguists, לפי התפיסה המקובלת של מושג זה בארץ זו או זו, בהיותם משתמשים ביישום, ולא מיישמים, הם מחויף למקצוע הבלשנות — אני בא לבחון את עניין הנביעה המורפולוגית בעברית, פהדיוט — אדגיש זאת — גם מהצד המעשי.

חושבני אפוא, שהמיישמים יוכלו ליישם את ממצאינו לשימוש המעשי בידי המשתמשים בדרך שאסרטט להלן. אינני רואה כל פגם בכך, שמלאי המבעים הלשוניים, המוצגים לפני הלומד לשם חיקוי כבר בשלבי הלימוד הראשונים, יכיל מספר הגון של ביטויים הפנויים על נסמכי הריבוי — הפול, פמובן, ממלאי שמות-העצם הסדירים. יש מלים לא מעטות בעברית, שתדירות שימושן בהרפבים, ובכלל זה פריבוי, לא קטנה מתדירותן שלא בהרפב או שלא פריבוי: חלקי-חילוף, ניירות-ערך, אזרחי-חויף, יישובי-ספר, תלמידי-חויף-לארץ, פקידי-ממשלה, חנויות-פל-בו, נהגי-מוניות, מוניות-שירות, שירותי-ידיעות, חדשות-הבוקר, ריקודי-עם.

אין כל קושי בקליטת מבנים כאלה, אף מנקודת הראות של הניתוח המעמתי, שפן השוני שבסדר המרפבים, אם אמנם בהשוואה לאחת מלשונות הנכס קיים שוני כזה (news services, cab drivers, government officers), חייב להיקלט ע"י

העומד להופיע ב-*Folia Linguistica*, פרך 12, חוברת 1/2, 1978, שבו ניסיתי לספק בסיסים אלה לאחד החלקים החשובים ביותר של הבלשנות המיושמת.

הלומד לאור צרכים אחרים לגמרי כבר בשלב מוקדם מאוד. ובודאי לא תיעדרנה מהחומר הלשוני גם צורות של יחיד חסר-פינוי, אך רק כאלה, שאם תועמדנה לאחר מכן למול צורות הריבוי הנסמך שלהן, תגלינה יחס סדיר.

גם בעבר, בשעה שהמלצנו לתת תוקף מעשי בתכנון ההוראה למעמד צורת הציווי הריבויי כצורת מבוע, הסתמכנו על שיקולים שפסיטואציה החברתית במעשה הלימוד הקיבוצי ולעובדה, שצורות ההווה הן בודאי אינן תדירות בשימוש יותר מצורות-פועל אחרות, ולשיקול זה ניתן לצרף את השיקול הקונטראסטיבי, שבלשונות-נכס לא מעטות של תלמידינו יש לאחת מצורות הציווי מעמד של צורת-מבוע.

לא אכחיש, שבעבר עזררו רעיונות כאלה לא פעם תימהון אצל מורים ותלמידים: הייתכן לחשוף את התלמיד בשלב ההתחלתי לצורה פה "קשה", פה "מרוחקת", כביכול, פנסמך הריבוי? חושבני, שהתמהים לא עמדו בכל המידה הדרושה על הניגוד, המתגלה גם כאן בין מעשה ההוראה של לשון זרה לבין מעשה ההוראה הנורמאטיבית של לשון-הנכס. ודאי, שהריבוי הנסמך הוא אותה צורה, אשר תלמידינו דוברי העברית מתקשים בה יותר מבכל צורה אחרת, ובמקרים רבים מאוד הם מחטיאים, כאשר הם מתבקשים לצור אותה; רבים מהם אינם בטוחים, אם לְדַגֵּשׁ או שלא לְדַגֵּשׁ את הנסמך מְלִבֵּי. אך קושי זה, שהתגברות עליו היא מתפקידי משפר-הלשון, אינו מעניינו של מורה הלשון הזרה, שפל דרך פעולתו הפוכה מזו של מורה הדקדוק העברי בבית-הספר הישראלי. ולעולם לא מיותר להזכיר: המורה לעברית פלשון זרה מציג את הצורה פראות עיניו, ואינו שועה

פלל לשאלה, אם ילידי הארץ נוקטים אותה בביטחון או לא; ותלמידו קונה צורה זו, ואינו מודע פלל לעובדה, שיש מי שקליעתו אליה מראש אינה בטוחה.

באותו רגע מתייצבת לעינינו הסדירות המורפולוגית ומצטיירת הבדלתה מאי-הסדירות.

המעבר מצורה יסודית אחת לשנייה נעשה על-פי פללים; פללים אלו או שהם מצריכים שינויי צורה, או שאינם מצריכים אותם. הפללים צריכים להיות מופעלים לפי סדר קבוע על פי סדר הנביעה של הצורות היסודיות, ולכן נקרא להם "סדורים". אך ייזכר, שהמושג "פללים סדורים" שונה פאן במידה מסוימת מה"פללים הסדורים" של תיאור מבנה לשון או מ"הפללים הסדורים", שעל פיהם מופקים, כביכול, המבנים המכונים מבני "פני-השטח".

שם-עצם או פועל, אשר כל צורותיו מתקבלות על יסוד צעדי המעבר הסדורים והמתאימים לכללי המעבר, הוא שם-עצם או פועל סדיר. "סדיר" הוא תרגומנו ל"רגולארי", שכן המונח הלועזי גזור מ-*regula* = "פלל", וכללינו באים לידי הפעלה בסדר מסוים.

בקרב המלים הנטויות הסדירות יש שנטייתן קלה, ויש שנטייתן קשה יותר. קלה, כאשר מבנה צורת המוצא הוא כך, שבנביעת כל שאר צורות היסוד זו מחברתה לא יהיה צורך להפעיל שום פללי שינוי ממבנה צורת המוצא. הוא הדין בכל שמות-העצם הסדירים, שבסיסם בריבוי הנסמך מסתיים בעיצור יחיד (למעט יו"ד), ומספרם ומספר טיפוסייהם עצום. בראש ובראשונה שייכות אליהם המחלקות הפוריות ביותר של

שמות-עצם בעברית בת-ימינו, כגון זו של שמות-הפעולה. ואם נכלול בשמות שנטייתם קלה את השמות, שבסיס הריבוי הנסמך שלהם מסתיים ביו"ד, יצטרפו לכללם פל יתר שמות-העצם המופשטים, אלה שבסופית -ות, הדימינוטיביים (כגון פְּרִית) ושמות בעלי החיים הנקביים שבסופית -ית.

הסגוליים הם קשים קצת יותר, כי לשם קביעת אופן המעבר מצורה לצורה יש להתחשב בתכונות מבנה של צורת המוצא, כגון גודלה של קבוצת-עיצורים רצופה, אך כמעט כולם נוהגים לפי הכללים, ולפי הבחנות אלו הם ברובם סדירים.

בלתי-סדירים הם — פפי שטבעי הדבר — בעיקר שמות-עצם בעלי תצורות בלתי-פוריות וכן בינוניים מועצמים. ניקח לדוגמה את המלה זְכָרוֹנוֹת (בנסמך), כדי להבהיר לנו את מושג אי-הסדירות. סדר צורותיו היסודיות של שם זה — מן זְכָרוֹנוֹת אל זְכָרוֹנוֹ ואל היחיד הנסמך זְכָרוֹן — הוא כולו לפי נתיבי הנביעה של השם הסדיר. בשלב הבא נשברת הצפיות הסדירה, שכן היחיד הנפרד יהיה שונה מהיחיד הנסמך: זְכָרוֹן. והואיל וכאן אין צְפִיּוֹת מראש, אם הריבוי הנפרד מסתמך על היחיד הנפרד או היחיד הנסמך, גם מעבר אחרון זה אל זְכָרוֹנוֹת אינו צפוי מראש. קיימים אפוא כאן שני צעדים בלתי-צפויים. אך אי-סדירות השם הזה מועטת יחסית, שכן רק מחצית מארבעת צעדי המעבר בלתי-צפויים הם; ויש מקרים חמורים יותר, כגון הטיפוס דָּבָר, אשר שלושה מצעדי המעבר שלו הם בלתי-צפויים.

האינפורמציה המילונית הניתנת ללומד חייבת אפוא להבליט בראש ובראשונה את הקביעה, אם שם-העצם סדיר

בנטייתו או לא. אם סדיר הוא, תצוין צורת-ציטוט אחת בלבד; צורת המבוע האבסולוטית ניתנת פיסוד, והיעדר כל אינפורמציה נוספת היא סימן מספיק, שכל שאר הצורות נובעות ממנה בהתחשב במידע הטמון במבנה ההגאי:

ריקודי ותו לא, מחפרות ותו לא, שמלות ותו לא, וכיו"ב. יתרה מזו: במקום שהמבנה ההגאי של צורת המוצא אינו מחייב שום כללי הבחנה לצורך שינויים במעברים המורפולוגיים, תוכל להינתן צורת היחיד חסרת הפינויים: ריקוד, וכבר ראינו, מה גדול מלאי שמות-העצם, המאפשר דבר זה.

אולם פדרך הנאותה והמדהימה פחות בחדשנותה נראית הצגת היחידה המילונית של שם-עצם בשתי צורות, כפי שהדבר מקובל בכמה לשונות עשירות-הנטייה; כך:

ריקוד, ריקודי; ספר, ספרי.

תועלת נוספת בשיטה זו היא, שהיא הולמת גם חלק משמות-העצם הבלתי-סדירים, שאי-סדירותם קטנה יחסית:

שומר, שומרי; זרון, זרונות —

שכן נוכל כאן לכלול את הקביעה, שאם בסיס היחיד בעל-הפינוי (שומר, זרון) הוא כבסיס הריבוי הנסמך (שומרי, זרונות) הסתמכות הריבוי הנפרד על הריבוי הנסמך היא צעד מעבר צפוי (שלא כבדקרים, שבו אין נביעה סדירה מן דברי אל דברי).

לדרך רישום פזאת יש היתרון הנוסף — שסיומת הריבוי הנסמך, לפחות בשם הסדיר, מורה על המין הדקדוקי הרבה יותר מאשר הסיומת או חוסר הסיומת שביחיד: נפשות, ארצות, בארות וכיו"ב.

מידע מילוני מצומצם למינימום מספיק כדי להגדיר מלה

כסדירה, ואילו בשמות הלא-סדירים לא נסתפק בציון אי-סדירותם גרידא, ואף לא נרשום את כל צורות-היסוד או צורות-הנטייה שלהם כדי לחרות אותן בזיכרון. הזיכרון לא יצטרך לשאת אלא בנטל אותן הצורות, שאינן מתקבלות במקומן שלהן לפי הנביעה הסדירה⁸. נרשום כפריט מילוני:

דְּבָרִי, דְּבָרוֹ, דְּבָרָה, דְּבָרִים.

גם בפועל, בצורות הציווי

סְדְרוּ; הִזְמִינוּ; הִתְיַשְׁבוּ —

יש כדי להצביע על סדירות גמורה. דרכי הנביעה עצמן בפועל לא הוזכרו כאן, ודנתי בהן בחיבור האמור לעיל. לפי דרכי נביעה אלו נוכל לאתר גם בפועל את מקומות אי-הסדירות ברצף הנטייה, שכן גם הפועל אינו בלתי-סדיר כל-כּוֹל, אלא יש בו מספר קטן או גדול של צעדי מעבר בלתי-צפויים. רישום הצעדים הבלתי-צפויים בלבד מאפשר להפיר את מידת אי-הסדירות. היא קטנה בצורות

הַעֲבִירוּ — הַעֲבַרְתִּי — הַעֲבַר (שני צעדי אי-סדירות).

8. המנהג לצטט בשם-עצם רומי את הנומינאטיוס ואת הגניטיוס ממלא את הצורך של מסירת מידע מספיק כדי לאפשר צפיות מלאה לכל שאר צורות הנטייה בכל טיפוסי השמות; באחד מטיפוסי הנטייה הנפוצים ביותר (rosa) היה מספיק לציין את הגניטיוס בלבד. את מעמדו של הגניטיוס כצורת-יסוד כבר קבעו מדקדקי רומה העתיקה, ולפיכך "סדר הנטייה" המסורתי של יבשת אירופה, שלפיו הגניטיוס מובא מיד אחרי הנומינאטיוס, עדיף לעניין הצפיות מן הסדר שבמסורת האנגלו-סאקסית (נומינאטיוס — אקוסאטיוס וכו'), המשקף יותר את חשיבות היחסות בתפקידים התחביריים.

יותר גדולה בצורות
עָמָדוֹ, עָמָד, לְעָמָד, אָעָמָד, עוֹמֵד, עָמְדָתִי, עָמַד.
ועוד יותר בצורות

נָקוּ, נָקָה, לְנָקוּת, נָקִיתִי, נָקַתָּה, נָקָה, מְנַקֶּה, מְנַקָּה, מְנַקֶּה.
כאן בידינו לספק מכשיר לאומדן דרגת הקושי היחסי של
יחידות מילוניות. ככל שמספר המעברים הפלתי-צפויים גדול
יותר, ככל שהמידע המורפולוגי הדרוש רב-היקף יותר, קשה
המלה יותר. לצורך קביעת פרוגרסיה ברכישת אוצר מילוני ודאי
ששיטה זו אינה נטולת ערך לחלוטין.

דרגת קושי זו, שקבענו בשיטה המתוארת, היא דרגת
קושי פנימית שבלשון, של יחידותיה המילוניות הנטויות. קביעת
יחסי הקושי במורפולוגיה הנטייתית היא פלתי תלויה
בסיטואציה הדו-לשונית הנוצרת, כשהתלמיד בא להפעיל את
היכולת הנקנית על ידו בלשון הנלמדת, כשהוא רוצה להסתמך
על יכולתו בלשון שהיא נכס בפיו לפני קניית החדשה. כל
המסקנות המעשיות הנובעות מקביעות אלו תהיינה אפוא
תקפות בכל סיטואציה לימודית שהיא, וזה ערכן. בחינה אחרת
של דרגת קושי יחסי היא לא באמצעות ניתוחו של המנגנון
הנביעת, כי אם במדידת השוני של המנגנונים הסינטאגמטיים,
הפאראדיגמטיים, מנגנוני הרגיסטרים שבלשון הנקנית ובלשון
הנכס. בחינות אלו, כפי שציינו בראשית דברינו, הן עניינו של
הניתוח המעמתי, וביסודן עומס עצום של שיקולים תיאורטיים
בתחום הבלשנות, שהבהרתם צריך שתקדם לכל יישום שלה
ולכל שימוש במיושם, אם שאיפתנו היא, שהשימוש בבלשנות
המיושמת יניב את הפרות הרצויים.